

Альона Якубець

завідувачка науково-дослідного відділу
новітньої історії України
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
museum_kyiv@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1277-1921

Aliona Yakubets

Head of the Department of the Contemporary
History of Ukraine
National Museum of History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
museum_kyiv@ukr.net
ORCID: 0000-0003-1277-1921

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 1961–1985 РР. НА ОСНОВІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ТА У СПОГАДАХ ЙОГО КОЛИШНІХ ПРАЦІВНИКІВ

PECULIARITIES OF THE NATIONAL MUSEUM'S OF THE HISTORY OF UKRAINE FUNCTION IN 1961–1985, BASED ON ARCHIVAL DOCUMENTS AND MEMOIRS OF ITS FORMER EMPLOYEES

Анотація

У статті розглянуто характерні риси діяльності Національного музею історії України у 1961–1985 рр. Проаналізовано зміни структури музею у зазначений період, його матеріально-технічне забезпечення, особливості формування трудового колективу. Також досліджено вплив партійних та державних органів на тогочасну роботу музею. Базовим джерелом для розкриття теми є спогади колишніх співробітників музею, що були записані під час інтерв'ю, та документи з архіву НМІУ.

Ключові слова: Державний історичний музей УРСР, спогади співробітників, структура музею, вплив партійних органів на діяльність музею.

Abstract

In the article there are considered characteristic features of the National Museum's of the History of Ukraine function in 1961–1985. There were analyzed changes in the Museum's structure during that period, its material and technical support, features of the labour team organization. Also there was researched an influence of the party and state authorities on the Museum's work during that period of time. Basic source of this research are memoirs of the former Museum's employees, which were written during interviews with them and from the NMHU's archive.

Keywords: State Historical Museum of the Ukrainian SSR, memoirs of the employees, structure of the Museum, influence of the party authorities on the Museum's function.

Історія НМІУ нараховує вже 125 років. Значна кількість публікацій присвячена першим рокам його існування, трансформації музею у міжвоєнний період 1920–1930-х рр., воєнним та першим повоєнним рокам. Значно менше уваги приділялося діяльності музею у 1960–1980-х рр. У частині досліджень розглядається доробок окремих осіб, що працювали у зазначений період (Якубенко, 2015; Радієвська, Якубенко, 2017; Павлова, 2017; Безкоровайна, Сорокіна, 2021; Науменко, Радієвська, 2023). Ми вирішили дослідити цей, відносно близький для нас відтинок часу, спираючись не лише на архівні документи, а й на зібрані із застосуванням аудіотехніки, живі спогади колишніх співробітників, які працювали в музеї у 1960–1980-х рр. і зараз перебувають на заслуженому відпочинку. Глибинні інтерв'ю як метод історичної науки, відомий ще з середини 20 століття. Він дозволяє зберегти свідчення безпосередніх учасників історичних подій, що подекуди є більш інформативними і цікавими, ніж офіційні звіти та сухі архівні документи (Кісь, 2015, с. 212).

Рішення провести глибинні інтерв'ю було прийняте на науково-методичній раді музею у 2021 р. На сьогодні опитано 9 співробітників, з яких 8 уже не працюють у музеї. Інтерв'ю були взяті у березні-серпні 2021 року за заздалегідь складеним списком питань (додаток № 1). Серед опитаних були: Галина Шафранська, Ірина Костюк, Антоніна Литовченко, Жанна Арустамян, Зінаїда Зразюк, Алла Андріуца, Аріадна Дарибогова, Марія Хомчик та Ольга Федотова. Цю роботу планується продовжити.

Метою статті є аналіз відповідей респондентів на питання, які ставилися автором статті під час проведення глибинних інтерв'ю.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі відповідей респондентів та частково архівних до-

кументів, з'ясувати якою була структура музею у 1960–1980-х рр., його матеріально-технічне забезпечення, сформувані соціологічний портрет співробітників музею у зазначений період і дослідити вплив партійних та державних органів на тогочасну роботу музею за напрямками – фондова, виставкова, екскурсійна, форми комплектування, облік, міжнародна співпраця.

В межах дослідженого періоду назва музею двічі змінювалася. У 1951–1965 рр. він називався Київський державний історичний музей, а з 1965 по 1991 рр. – Державний історичний музей Української РСР. За цей період музей очолювали всього два директори – до 1965 року Ткаченко Василь Григорович, з 1965 по 1987 – Дудник Іван Омелянович. Обоє директорів респонденти згадували як людяних, порядних і чесних, які всебічно допомагали музейним співробітникам (Дарибогова, 2021, с. 4; Костюк, 2021, с. 3).

Неодноразово за 25 років змінювалася і структура музею, додавалися філії, що діяли як у межах Києва, так і Київської області. Першою, за часом створення, філією став музей-заповідник «Поле битви за Київ» (с. Нові Петрівці, Київська обл.), що відкрився для відвідувачів у 1954 р. Недовгий час (1959–1965 рр.) під керівництвом нашого музею діяла також виставка «З історії комсомолу Київщини в Трипіллі», що була відкрита в 4-х кабінетах місцевої школи. 22 листопада 1963 р. при музеї було створено також спецвідділ «Музей історичних коштовностей УРСР». Відкрився для відвідування він у січні 1969 р. Останнім за часом створення став «Історико-революційний пам'ятник-музей «Косий капонір». Реставраційні роботи, благоустрій території та підготовка нової експозиції в ньому тривали упродовж 1969–1971 рр., а відкриття відбулося у вересні 1971 р. Відповідно до штатного розпису музею за 1973 р. у його філіях працювало 40

співробітників (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 44–47).

Деякі працівники історичного музею починали свою трудову кар'єру саме в цих філіях. Зокрема Галина Шафранська (Шафранська, 2021, с. 2) та Ольга Федотова (Федотова, 2021, с. 2) з роботи в «Косому капонірі», а Аріадна Дарибогова (Дарибогова, 2021, с. 4) у Трипільському музеї. Однак наприкінці 1970-х років філії було виведено з-під порядкування історичного музею. В новій структурі Державного історичного музею за 1979 р. був зазначений лише один філіал – «Музей історичних коштовностей УРСР» (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 847. Арк. 1–4).

Справжнім випробуванням для музею у 1973–1977 рр. став капітальний ремонт його головного корпусу. Це була відносно нова на той час будівля зведена відомим архітектором Йосипом Каракісом (1902–1988) у 1939 р. для художньої школи. Однак у 1965 р. вона дала тріщину і за висновком експертів була визнана аварійною (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 309. Арк. 17). Проте ще кілька років музей працював у звичайному режимі – відкривав виставки та приймав відвідувачів. Ймовірно це пов'язано було з тим, що основні кошти йшли на фінансування ремонту та закупівлю виставкового обладнання для МІКУ та Косого капоніру. Проте ситуація вимагала вирішення і зрештою черга дійшла і до головного корпусу музею в якому 5 березня 1973 року було розпочато капітальний ремонт (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 521. Арк. 21–22). Кошти, звісно, виділялися з державного бюджету. Проте, вочевидь, їх не вистачало, тож частково Міністерство культури своїми наказами перекидало їх з бюджетів інших установ. Так, наприклад, 50.000 крб. у 1973 р. було виділено історичному музею за рахунок Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Архів НМІУ. Ф. Р-1260.

Оп. 1. Спр. 547. Арк. 27). Складність ремонту в радянські часи полягала в тому, що все треба було «діставати» за хабарі. А закупку матеріалів було покладено якраз на музей. Тодішній директор – Іван Омелянович Дудник змушений був сам, завдяки старим зв'язкам, «діставати» чи «вибивати» потрібне через ЦК (Якубенко, 2015, с. 40). При цьому «з метою посилення контролю за проведенням капітального ремонту-реконструкції» міністерством у штат музею у квітні 1973 року було введено штатну одиницю – інженера з технагляду, який мав слідувати за правильним використанням коштів і будівельних матеріалів (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 22).

Ще до початку ремонту музей було закрито для відвідування та повністю демонтовано його експозицію. При цьому, відповідно до наказу № 358, частину співробітників, насамперед музейних наглядачів, і частково технічний персонал, було звільнено. Наукові співробітники також були задіяні в процесі ремонту. Як згадувала співробітниця фондів Алла Андріуца: «Експонати залишалися у музеї. ...Замовили спеціальні металеві сундуки. І в них клали експонати. Сундуки опломбовували і переносили до відремонтованого сховища, а тоді ремонтували наступне. Було важко, бо з одного сховища треба було постійно носити експонати в друге» (Андріуца, 2021, с. 4). Співробітники експозиційних відділів під час ремонту готували нову експозицію. Тодішній вчений секретар музею Галина Шафранська згадувала: «Тексти по відділам писали: Тамара Мовша (відділ первісного суспільства), Людмила Романюк (відділ «Племена скіфського часу»), Надія Шендрік (відділ Київської Русі), Анна Шовкопляс, Світлана Корецька... На мені був тематико-експозиційний план, але весь текстовий матеріал я вичитувала, перечитувала, звіряла, правила по всіх відді-

лах музею. І етикетаж, який друкувався у типографії. Також на мені лежала відповідальність» (Шафранська, 2021, с. 5).

Під час ремонту було замінено скляний дах музейної будівлі, змонтовано опалювальну систему, зроблені сучасні, як на ту пору, туалетні кімнати з унітазами та рукомийниками (до ремонту музейна вбиральня була на вулиці). Також були змінені з дерев'яних на залізобетонні перекриття між поверхами. Галина Шафранська пригадувала такий випадок. «Перекриття між поверхами міняли на металеві рейки. І от покладені ці рейки, а мені треба було з одного відділу перейти в інший. Та це треба було оббігати, а тут треба негайно. І я пішла через це провалля по тій рейці. Я спочатку пробігла до половини, а потім аж похолола. Піді мною ж прірва – це був відділ комуністичного будівництва – третій поверх. І я по цій рейці іду, взяла себе в руки – дивитися прямо, не вниз, і якось пройшла» (Шафранська, 2021, с. 5). Серед інших покращень того періоду – в корпусі встановили нові вікна і двері, настелили паркетну підлогу, встановили сигналізацію.

Тривав ремонт музею майже 5 років. Відкрити його мали до 60-річчя так званої жовтневої революції, але, як водиться, до дати не встигли. Офіційне відкриття відбулося 30 грудня 1977 року. Співробітники згадують, що останні тижні перед відкриттям їм доводилося навіть ночувати у музеї (Шафранська, 2021, с. 5). Експозицію на першому поверсі було зроблено стахановськими методами за 2 тижні перед відкриттям (Якубенко, 2015, с. 41).

Однак проведений ремонт не ліквідував усі гострі проблеми, пов'язані з волого-температурним режимом у фондосховищах та кабінетах. Відразу з'ясувалося, що будівельники залишили після себе багато недоробок. Вкритий залізом дах почав протікати, внаслідок чого стелі в кабінетах на третьому по-

версі вже через рік знову потребували ремонту. В приміщеннях було холодно, тож співробітникам доводилося самотужки займатися «підгонкою» вікон, дверей, утеплювати вікна ватою та поролоном (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 793. Арк. 1–2) та сидіти в приміщенні у теплому одязі. Працівники згадували, що вікна в фондах замазували також пластиліном, і все одно температура у приміщенні була не вище 16 градусів (Андріуца, 2021, с. 8).

Також уже наприкінці 1970-х років виникла проблема нестачі приміщень для зберігання експонатів, яких дедалі ставало все більше. Керівництво музею почало піднімати питання про дефіцит приміщень (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 4100. Арк. 70). Частково воно було вирішене шляхом надання музею у безстрокову оренду будівлі на перетині Десятинного провулку і Пейзажної алеї, де було розміщено бібліотеку, бухгалтерію і відділ кадрів, однак проблему зі збільшенням площ у фондосховищі це так і не вирішило.

Навесні 1978 р. черга дійшла і до благоустрою території навколо центрального корпусу. На це з бюджету було виділено 50 тисяч 700 карбованців. Унаслідок робіт було закінчено огороження території музею, здійснено бетонно-асфальтне покриття проїздів, майданчиків, доріжок та тротуарів, виконано озеленення території (посів газонів, посадка дерев та квітів) (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-Д. Спр. 133. Арк. 33–34.). Також під час цих робіт було знесено підсобні приміщення музею та хати, що були на його території. В одній з них жила Аріадна Дарибогова – на той час уже завідувачка відділу «Україна в епоху феодалізму та капіталізму». За її спогадами, вона отримала свою хату у 1964 р. за сприяння тодішнього директора Василя Григоровича Ткаченка: «... Наш директор Ткаченко, який весь час слідкував за моїм зростанням, коли

звільнялася хатка коло музею, він мені каже: «Все, переходиш працювати в історичний музей! Ось тобі кімната!». І я прожила в тій хатинці 17 років, а потім коли її знесли я отримала 2-кімнатну квартиру на Оболоні у 1980 р. (Дарибогова, 2021, с. 5).

Загалом, матеріально-технічне забезпечення музею, як на ті часи, було задовільним. Кабінети були оснащені меблями – столами, шафами, стільцями, сейфами. В зали були закуплені нові вітрини і банкетки. У 1973 р. музей мав 2 магнітофони, кіноустановку, автобус та вантажний автомобіль (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 39–40). Для реставраторів закуповувалися реактиви, для робітників спецодяг та інвентар, для бібліотеки книги і періодичні видання. Періодично виходили друком музейні путівники. Гіршим було становище із зв'язком. У 1970-х рр. телефони були тільки в масовому відділі, у директора і заступника (Андріуца, 2021, с. 5).

Упродовж 25 років неодноразово змінювався і штатний розпис музею. З'являлися нові відділи і сектори. Ще у 1960-х рр. було створено відділ охорони пам'яток культури та відділ музеєзнавства, а у 1981 – відділ технічних засобів і голографії, відділ обліку. Поступово зростала і чисельність працівників. Із 1965 по 1985 роки вона виросла майже у 3 рази, а наукових співробітників – у 5,5 разів (див. графік № 1). Так, якщо у 1965 р. у музеї нараховувалося всього 87 працівників, з яких лише 23 належали до наукових співробітників (без урахування керівництва), то вже у 1971 р. їх чисельність зросла до 189, з яких 83 – належали до наукових співробітників центрального музею та трьох його філій. Після капітального ремонту музею, у 1979 р. штатний розпис було знову змінено. Відповідно до нього, попри виведення зі структури філій, у музеї працювало вже 275

осіб, із яких – 129 наукових співробітників (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 309а. Арк. 3–4; Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 1–11; Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 4100. Арк. 1–23, 243) (додаток № 2).

Колектив був фаховий. Зі 129 наукових співробітників у 1983 р. 123 мали закінчену вищу освіту. Переважно це були випускники історичних факультетів Київського Державного Університету ім. Шевченка та Київського педагогічного інституту ім. Горького (нині – Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова). Колектив музею був переважно жіночий. Жінки становили понад 77% його складу. Серед наукових співробітників їх відсоток був ще вищим – понад 90% (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 4100. Арк. 72). Що й не дивно, адже заробітна плата співробітників музею станом, наприклад, на 1973 р. становила для директора – 200 крб., для заступника з наукової роботи – 165 крб., для головного зберігача – 137,5 крб, для завідувача відділом – 130 крб, для старшого наукового співробітника – 105 крб, для наукового співробітника – 90 крб., для секретаря-машиністки, музейного наглядача, прибиральниці та ін. – 60–65 крб. (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 44–47). При цьому середньомісячна заробітна плата по народному господарству УРСР в тому ж 1973 р., без урахування премій і надбавок, становила 125,30 крб. У подальшому це співвідношення зберігалось. Отже, для більшості співробітників музею зарплата була нижчою за середньомісячну заробітну плату по народному господарству. Також, на відміну від великих підприємств республіки, музей не будував свого житла. Існувала практика надання житла співробітникам з фонду міста, але стояти в черзі доводилося довгими роками.

Крім заробітної плати співробітники могли отримувати також і премії. Однак, їх розмір напряму залежав від понадпланових прибутків музею (за вхідні квитки, проведені екскурсії, лекції тощо). 50% від цієї суми йшло у преміальний фонд музею, де розподілявся в залежності від посади та внеску окремих співробітників. Так наприклад, у I кварталі 1973 року преміальний фонд для музею склав 1267 крб. Відповідно, премія директора становила – 35 крб, заступника з науки – 20 крб., головного бухгалтера – 20 крб. (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 547. Арк. 24). Проте, якщо понадпланових прибутків музей не мав, квартальні премії не виплачували.

Тим не менше, робота в Державному історичному музеї вважалася доволі престижною. Так, Галина Шафранська згадувала, що коли вона у 1971 р. приїхала до Києва, бо її чоловіка, представника партійної номенклатури, перевели в столицю на роботу з Кримської області, то почала шукати роботу в музейній сфері: «А якраз тоді була мова уже про музей Народної архітектури і побуту, також відкривався музей літератури, але друг родини, що працював інструктором в ЦК КПУ заявив "Та ні, які то музеї! В історичний підеш". І все, і я прийшла» (Шафранська, 2021, с. 2). Про престижність історичного музею згадували також інші співробітники (Костюк, 2021, с. 2; Федотова, 2021, с. 3, Андріуца, 2021, с. 3).

Однією з причин популярності роботи в музеї, на нашу думку, було те, що на початку 1970-х років археологія, нумізматики та історія загалом були дуже затребуваними. Цьому сприяли археологічні розкопки, що проводилися як на території Києва напередодні святкування 1500-річчя міста, так і всієї України. Чого варта була історія зі скіфською Пектораллю, знайденою Борисом Мозолевським у 1971 р. Пріз-

вища відомих українських археологів були на слуху. Про них, як і про цікаві знахідки, регулярно повідомляла преса. Музеї активно відвідувалися. Особливий ажітаж викликали закордонні виставки. Так у січні – березні 1975 р., під час експонування виставки «Скарби гробниці Тутанхамона», що була організована в приміщенні Державного музею українського образотворчого мистецтва, її відвідало понад 170 тис. людей замість запланованих 120 тис. У залах було повно відвідувачів, а на сходах стояла черга охочих потрапити на виставку (Романова, 2008, с. 304).

Ще однією причиною престижності роботи в історичному музеї було те, що вона давала реальну можливість закордонних відряджень. В умовах Радянського Союзу це був неабиякий бонус. Історичний музей був одним із небагатьох в УРСР, що брав участь у міжнародних виставках і виставляв предмети своєї колекції в інших країнах. Наприклад, Оксана Ганіна – перший директор МІКУ, ще в 1960-х рр. побувала в Канаді, організатор реставраційного відділу музею – Олександр Менжулін у Франції, США, Німеччині, Жанна Арустамян – завідувачка відділу МІКУ – в Нью-Йорку (Метрополітен Музей), Лос-Анджелесі, Японії, Франції, Угорщині, Антоніна Литовченко – вчений секретар та Олена Старченко – головний зберігач МІКУ в Югославському Загребі (1989), Алла Андріуца в Ермітажі та музеях Белграду (Арустамян, 2021, с. 6; Литовченко, 2021, с. 13; Андріуца, 2021, с. 9). Переважно за кордоном представляли скіфське золото. Існувала також можливість пройти стажування за кордоном. Так, наприклад, Ірина Костюк їздила у Францію та Німеччину, де стажувалася по кості (Костюк, 2021, с. 8) (рис. 1).

Відповідно, влаштуватися на роботу в історичний музей було непросто. Цьому було кілька причин, як об'єк-

Рис. 1. Жанна Арустамян (четверта справа) на відкритті виставки Державного історичного музею УРСР в Японії. Серпень 1979 р.

тивного так і суб'єктивного характеру. По-перше, щоб працювати в таких закладах як музеї, архіви, бібліотеки Києва загалом у згадані часи, потрібно було мати київську прописку або принаймні жити у 40-кілометровій зоні від Києва. Антоніна Литовченко згадувала, що люди з містечка Іванкова, в якому вона жила до вступу в університет, могли працювати тільки на новобудовах, фабриках і заводах Києва (Литовченко, 2021, с. 5). По-друге, потрапити в музей, навіть маючи відповідну освіту, можна було або по дзвінку з Міністерства культури чи ЦК партії, або по рекомендації співробітників, що вже працювали в музеї. Майже всі, у кого вдалося взяти інтерв'ю, визнавали, що прийшли в музей за рекомендацією (Костюк, 2021, с. 4). Певною мірою така практика виправдовувала себе, особливо коли мова йшла про фонди, в яких співробітники мали доступ до культурних цінностей. Алла Андріуца розповідала, що її в музей привела подруга родини – Любов Ніколайко, яка на початку 1970-х років займала посаду головного зберігача та була парторгом музею: «Вона привела мене до Дудника і сказала: "Це моя людина, якій я повністю довіряю. Мені її перевіряти не треба"»

Рис. 2. Алла Андріуца (крайня справа) серед колег біля музею. 1970-ті рр.

(Андріуца, 2021, с. 2). Однак, це було скоріше винятком з правил.

Переважно новоприбулі починали працювати або в філіалах музею, або екскурсводами у масовому відділі. Про це згадували також майже всі опитувані. Був ще один шлях – прийти на роботу в музей на посаду музейного наглядача або лаборанта, зарекомендувати себе, отримати диплом про вищу освіту – і вже тоді перейти на посаду наукового співробітника. Зокрема, саме так склалася музейна кар'єра нинішньої завідувачки відділу нумізматики – Зінаїди Зразюк (Зразюк, 2021, с. 2).

Така кадрова політика приводила до формування досить сталого колективу з традиціями. Алла Андріуца згадувала: «Коли я почала працювати в музеї (1970 р.), колектив був дуже фаховий. Це Романюк, це Мовша, це Шовкопляс, Кілієвич, Полупанова, Шендрік, Чудновська Іда Марковна, Калаш, Канонко – це було старе покоління, яке мало великий досвід роботи. Ми їх дуже поважали, але і вони до нас відносилися теж з повагою і розумінням – підказували, допомагали. А молоде тоді покоління – це Ніна Ковтанюк, Тамара Хоменко, Базілевич, Сорока, Данілушкіна, Дарибогова, Демчук...» (Андріуца, 2021, с. 5).

Про допомогу на початку роботи говорили майже всі респонденти (рис. 2).

Головною особливістю роботи музею у 1960–1985 рр. був вагомий вплив на його діяльність представників партійних та державних органів влади. Історичний музей розглядався партійною номенклатурою як ідеологічний авангард, що був покликаний пропагувати як в експозиції, так і під час екскурсій досягнення соціалізму, розкриваючи «керівну і спрямовуючу» роль КПРС, а також імперські наративи про дружбу народів, Київську Русь як колыску 3-х братніх народів тощо. Відповідно, увага до його роботи, була надмірною.

В музеї діяла партійна організація, до складу якої входило все керівництво музею. У досліджуваній нами період членами партії завжди були директор, обидва його заступники, старший інспектор по кадрам, вчений секретар, завідувач філіалу МКУ, значна кількість завідувачів відділами та секторами (рис. 3). Однак, навіть такі показники не влаштовували інструкторів ідеологічного відділу ЦК КПУ. Під час комплексної перевірки музею, що була проведена у 1983 р., партійному бюро музею була висунута претензія, що воно «недостатньо проводить роботу з підвищення авангардної ролі комуністів в житті колективу музею», зокрема зверталась увага на те, що «Серед завідувачів відділами низький відсоток комуністів. З 12 відділів лише 6 очолюють члени партії» (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 4100. Арк. 76–77). Отож, висновуємо, що побудувати кар'єру в музеї в ті роки можна було лише вступивши в партію. Цьому є підтвердження співробітників. Наприклад, обійнявши у 1981 р. посаду вченого секретаря, Антоніна Литовченко відразу вступила до партії (Литовченко, 2021, с. 8). Партійна організація вирішувала різні питання, зокрема й кадрові. Так, за спогадами тієї ж Антоніни Володимирівни, заступник директора з на-

укової роботи Полупанова Інна Михайлівна, у 1980 видала музейний путівник під власним прізвищем, хоч його готувала команда співробітників: «Зчинився скандал. За це вона отримала «догану» по партійній лінії “із занесенням до облікової картки”, а це вже все! Зрештою її просто зняли» (Литовченко, 2021, с.8).

Зовні роботу музею курували кілька установ: відділ культури, що організаційно входив до структури апарату ЦК КПУ, Головліт та Міністерство культури. Вони контролювали всі сфери роботи музею – виставкову, екскурсійну, фондову. Наприклад, під час побудови нової експозиції музею 1973–1977 років «інструктор з ЦК партії щодня ходив в музей на роботу... приходив дивився, як тут у нас іде робота, за всім слідкував. І оці, так звані планерки. Що не зроблено, що на сьогодні треба зробити і т. ін.» (Шафранська, 2021, с. 3). Галина Шафранська також пригадувала: «Щоб встигнути, дали на допомогу співробітникам музею фахівців з Міністерства культури... У них тут в музеї трудова книжка лежала, вони чис-

Рис. 3. Вчений секретар Антоніна Литовченко (по центру), заступник директора з наукової роботи Ніна Ковтанюк (праворуч) і Тамара Хоменко (ліворуч) на подвір'ї музею. 21 вересня 1983 р.

Рис. 4. Заступник міністра культури Сергієнко С. П. відкриває виставку «Від з'їзду до з'їзду – лєнінським курсом». 19 грудня 1980 р.

лилися співробітниками музею, тут отримували гроші, а фактично вони працювали у міністерстві культури. Словом керівники були. І з ЦК партії, із Міністерства культури» (Шафранська, 2021, с. 3). Антоніна Литовченко згадувала також, що суттєвим моментом під час її роботи як вченого секретаря у 1980-х рр. була співпраця з Головлітом: «...все, що експонувалося в музеї по радянському періоду мало проходити Головліт. Туди відносилось 2 екземпляри Тематико-експозиційного плану. І тільки після того, як вони прочитають і затвердять ми починали роботу над виставкою... Після того, як ми вже побудували експозицію чи виставку, із Головліту приходила людина подивитися, чи ж ми правильно це зробили. Якщо дуже відповідальна виставка, то приходили уповноважені з ідеологічного відділу ЦК КПУ. Тільки після цього ми могли відкривати» (Литовченко, 2021, с. 9) (рис. 4).

Як наслідок, в експозиційних залах, присвячених періоду 20 століття, великою мірою підкреслювалися досягнення Жовтня, провідна роль більшовицької партії та її вождів, замовчувалися такі важливі періоди національної історії, як Українська революція 1917–1921 рр., Голодомор 1932–1933 рр., репресії проти найкращих представників

Рис. 5. Інтер'єр виставки «Від з'їзду до з'їзду – лєнінським курсом». 1980 р.

української еліти тощо. Що ж до більш ранніх періодів історії, то там просувалися вже імперські російські міфи і наративи, такі як «Київська Русь – колыска трьох братніх народів» або «добровільне приєднання українського народу до росії у 1654 році». Звісно, така експозиція шкодила формуванню національної ідентичності українців. Побачивши таку експозицію, відвідувач поволі приходив до висновку, що майбутнє України можливе лише під опікою росії (рис. 5).

Партійні органи приділяли також увагу і екскурсійній роботі. Так під час комплексної перевірки музею у 1983 р. були переглянуті не лише всі експозиційні зали музею, а й тексти екскурсій. До складу комісії тоді входило 8 осіб на чолі з інструктором відділу культури ЦК КПУ Москаленком Миколою Андрійовичем (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 4100. Арк. 65). Зауваження кожен із членів комісії виклав у письмовій формі. У цих записах було вказано як на фактичні неточності, так і на багато ідеологічних моментів. Наприклад: «В екскурсии не раскрыта роль коммунистов, комиссаров и политработников в Великой Отечественной войне», або «Не раскрыто содержание формулировки «Ленинская национальная политика» (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 4100. Арк. 4–19).

Загальна кількість екскурсій була великою. Однак, як згадувала Галина Шафранська: «Тут же все залежало не стільки від бажань населення. Як то казали, "А вам скільки надо? Скільки надо – столько и будет". І так воно було. Вели натовп. Ясно, що з усіх шкіл, з усіх учбових закладів, з усіх установ... Конвеєр. Для співробітників був план – 176 екскурсій на рік» (Шафранська, 2021, с. 6) **(рис. 6)**. Відвідували музей і робітники ЦК партії та вище керівництво. Аріадна Дарибогова згадувала, що для високих гостей вона крім екскурсії по музею проводила також на музейній машині екскурсію по місту «Київ – столиця радянської України». Але Щербицького водив по музею директор (Дарибогова, 2021, с. 8). Жанна Арустамян, яка проводила екскурсії в МІКУ пригадувала таке: «Музей наш відвідувало багато людей. Ну, Щербицького я не застала, а от його дружина приходила з класом і водила екскурсії. Тобто я веду екскурсію, вона мене перебиває: "Дитино, ти тут не знаєш!". І далі вона всі подробиці розкоп і знахідок розповідає сама» (Арустамян, 2021, с. 6).

Оскільки у радянській період експозиція Державного історичного музею була зобов'язана пропагувати досягнення соціалізму, то відповідно, цю ж

Рис. 6. Аріадна Дарибогова проводить екскурсію в музеї для туристів з Алтайського краю. 23 квітня 1964 р.

мету переслідувала і робота з комплектування фондів. Учений секретар музею у 1972–1979 рр. Галина Шафранська згадувала: «Відкрився молочний завод там десь, вже ми вже їдемо. Значить беремо тару для молока, оці паперові кульки такі трикутничками вони, в яких молоко буде. Молоко, сметана. Хлібний завод, якась домна відкрилася у Кривому Розі, номер 9... Оскільки підприємств в УРСР працювало багато, співробітники відділу розвинутого соціалізму не встигали все об'їздити, то їм на допомогу давали колег з інших відділів у тому числі відділу феодалізму, Київської Русі, первісного ладу. Підприємства розподіляла між ними завідувачка відділу розвинутого соціалізму Демчук Емма Іванівна, яка точно знала куди потрібно їхати. Ці данні бралися з ЦК партії. Приходила рознарядка – що і де комплектувати» (Шафранська, 2021, с. 6).

Оскільки збирати предмети доводилося по всій Україні, план комплектування музею складався на початку року. Відрядження в інші області тривали від 3 до 12 діб. Їздили співробітники музею, як правило, по двоє. Щоб встигнути виконати план – вони заздалегідь телефонували на підприємства, куди збиралися їхати і повідомляли керівникам підприємств та установ про те коли вони будуть та що для них потрібно підготувати. Практично щомісяця виписувалися документи на відрядження до різних областей УРСР. Так, наприклад, у 1980 р. з метою збору нових матеріалів, було проведено 10 планових експедицій, 11 позапланових та 3 відрядження (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 897. Арк. 18). До цього переліку потрібно ще додати комплектування на підприємствах та установах Києва, для чого накази на відрядження не оформляли. В результаті проведеної роботи до фондів музею у 1980 р., наприклад, надійшло 2502 експонати, зокрема 1513 до основного фонду, 989 до допоміжного (Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп.1. Спр. 897. Арк. 19).

Однак, їхня цінність, з огляду на мету, яку ставило керівництво своїм підлеглим, була невисокою. У більшості своїй це були фото, почесні грамоти, знаки, трудові рапорти, соціалістичні зобов'язання, вимпели трудових колективів та передовиків соцзмагань (рис. 7).

Рис. 7. Інтер'єр виставки нових надходжень. 1980 р.

На відміну від заідеологізованої експозиційної роботи, в роботі з фондами у згаданий період були і певні досягнення. Серед найбільш вагомих можна назвати проведення у 1987 р. тотальної апробації музейних предметів із дорогоцінних металів, яка проходила на базі МІКУ. За спогадами Ольги Федотової, проводила її комісія, до складу якої входили представники союзної Пробірної палати, а також фахівці з Києва і Риги. За рік був здійснений колосальний об'єм роботи – вперше було проведено апробацію для понад 100 тис. предметів музейної колекції (Федотова, 2021, с. 3–4). Також, відповідно до розпорядження Міністерства культури УРСР ще середини 1970-х років, у музеї у 1980-х почалася серйозна реорганізація роботи фондів. Був створений сектор обліку, а у практику роботи почали вводити матеріально-відповідальне збереження.

Робота ця тривала кілька років і закінчилася вже у 1990-х рр.. Однак розпочата вона була ще у 1980-х. Ця система існує у фондах нашого музею й досі.

Отже, архівні документи та інтерв'ю зі співробітниками дозволили дати відповіді на питання, які стосуються характеристики роботи музею у 1960–1980-х рр. Їх аналіз дозволяє зробити наступні висновки.

У згаданий період були певні досягнення як в організаційному плані (створення МІКУ), так і в плані матеріально-технічного забезпечення музею. У 1960–70-х рр. було проведено капітальний ремонт центральної будівлі та філіалу на території Києво-Печерської Лаври, упорядковано територію навколо головного корпусу, що покращило стан приміщень. Але ремонт не ліквідував усі гострі проблеми, пов'язані як з волого-температурним режимом у фондосховищах, так і з нестачею площ для зберігання колекції музею.

Також за зазначений період більш ніж у 3 рази зросла загальна чисельність музейних співробітників, у 5,5 разів – наукових співробітників, серед яких 99% мали закінчену вищу освіту за фахом. Ця обставина дозволила покращити як якість обслуговування відвідувачів, так і опрацювання музейної колекції.

У період з 1961 по 1985 роки Історичний музей розглядався партійною номенклатурою як ідеологічна вітрина у музейному просторі України, що була покликана пропагувати досягнення соціалізму, розкриваючи «керівну і спрямовуючу» роль КПРС. Відповідно, увага представників партійних та державних органів влади до роботи музею була надмірною. Це стосувалося як експозиційної так і екскурсійної і фондової роботи музею. Загалом в експозиції просувалися радянські та російські імперські наративи, які шкодили формуванню національної ідентичності українців.

Список використаних джерел та літератури

Архів Національного музею історії України (далі – Архів НМІУ), Ф. Р-1260, Оп. 1, Спр. 547. **Кошторис адміністративно-управлінських витрат і штатний розклад на 1973 рік по бюджету та спеціальному рахунку.** – 88 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 847. **Структура Державного історичного музею УРСР на 1979 рік.** – 5 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 309. **Річний звіт музею про фінансово-господарську діяльності за 1965 рік.** – 23 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 521. **Приказы №№ 1-122 директора музея по основной деятельности и личному составу.** – 173 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 793. **Справка от 13 октября 1978 года о результатах проверки готовности Государственного исторического музея УССР к работе в зимних условиях, а также рационального использования топливно-энергетических ресурсов.** – 2 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 4100. **Матеріали перевірки музею Комісією при ЦК КПУ, квітень 1983 рік.** – 269 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1-Д. Спр. 133. **Письма о работе с кадрами, сведения о передвижении кадров 1978 год.** – 122 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 309а. **Статистический отчет о работе с кадрами за 1965 год.** – 7 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 135. **Картотека робітників та службовців за 1956 р.** – 209 арк.

Архів НМІУ. Ф. Р-1260. Оп. 1. Спр. 897. **Річний звіт про роботу музею за 1980 рік.** – 43 арк.

Безкоровайна Ю. & Сорокіна С. (2021) Шовкопляс Ганна Михайлівна – археолог за покликом серця (до 100-річчя від дня народження) **Науковий вісник Національного музею історії України.** (7), 67–84.

Кісь, О. (2015) Усна історія: концептуальні засади. **Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка,** 2 (3), 212–220.

Науменко, О. & Радієвська, Т. (2023). Тамара Мовша: сторінки музейного життя та внесок у формування археологічної збірки Національного музею історії України. **Науковий вісник Національного музею історії України,** (9), 142–159.

НМІУ, ТKB-22845 **Спогади Галини Шафранської,** 02.03.2021.

НМІУ, ТKB-22846 **Спогади Ірини Костюк,** 28.05.2021.

НМІУ, ТKB-22847 **Спогади Антоніни Литовченко,** 31.05.2021.

НМІУ, ТKB-22848 **Спогади Жанни Арустамян,** 02.07.2021.

НМІУ, ТKB-22849 **Спогади Зінаїди Зразюк,** 06.07.2021.

НМІУ, ТKB-22850 **Спогади Алли Андріюци,** 27.07.2021.

НМІУ, ТKB-22851 **Спогади Ольги Федотової,** 02.08.2021.

НМІУ, ТKB-22852 **Спогади Аріадни Дарибогової,** 28.07.2021.

Павлова В. (2017). Надія Шендрік: сторінки життя. **Науковий вісник Національного музею історії України,** 2(1), 74–79.

Показники середньомісячної заробітної плати робітників та службовців, зайнятих у галузях економіки України, за 1958–1991 роки. [Електронний ресурс]: **Пенсійний фонд України.** URL: <https://www.pfu.gov.ua> (Режим доступу: 1.07.2024).

Радієвська, Т. & Якубенко, О. (2017). Музейний відлік життя Тамари Григорівни Мовши. **Науковий вісник Національного музею історії України,** 2(1), 59–73.

Романова, О. (2018) Як у Києві Тутанхамона приймали. Виставка «Скарби гробниці Тутанхамона» (м. Київ, 6 січня — 14 березня 1975 р.) **Україна XX століття: культура, ідеологія, політика.** (23), 298–318, 304.

Якубенко, Е. (2015) Строки биографии И. Е. Дудника: к 100-летию со дня рождения. **Музейні читання. Матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки», 37–44.**

Додаток №1. Перелік питань, які ставилися під час проведення інтерв'ю.

1. Інтерв'юер: прізвище, ім'я, по-батькові, посада.
2. Респондент: прізвище, ім'я, по-батькові.
3. Дата та місце проведення інтерв'ю.
4. Контактні данні респондента: телефон, електронна адреса.
5. Дата та місце народження.
6. Соціальне походження родини.
7. Як ви обрали майбутню професію?
8. Освіта, науковий ступінь.
9. З якого року ви почали працювати в музеї?
10. Як вас прийняли в музеї?
11. В якому відділі почали працювати?
12. Чим безпосередньо займалися?
13. Якими були особливості комплектування музейної колекції, облік предметів, створення виставок, екскурсійної роботи? (В залежності від посади респондента)
14. Чи відчували ви вплив партійно-державних органів на роботу музею? Якщо так, то в чому він полягав?
15. При яких керівниках НМІУ вам довелося попрацювати. Що можете про них сказати?
16. Як склалася ваша подальша кар'єра в НМІУ.
17. Які події, що відбувалися у музеї під час вашої роботи, ви вважаєте знаковими?
18. Ваші досягнення під час роботи в музеї.
19. Що не вдалося втілити у життя і чому?
20. Ваші нагороди, звання.

Графік №1. Чисельність працівників Державного історичного музею у 1950-1985 рр.